

شناسایی علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) در غزوات

محمدحسن دهقان^۱، رضا یداللهی^۲، حامد مهرآبادی^۳، محمدرضا رضالو^{۴*}

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۸/۱۲

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۱۲/۱۹

چکیده

اندیشه، فرآیندی است که عقل، ابزار محوری آن است و اندیشه‌ورزی، حرکت ذهنی و مرور معلومات و دانش‌های حاضر برای دستیابی به مجهولات و روشنایی بخشیدن به آن‌ها است. در این میان اندیشه نظامی به‌عنوان بخشی از اندیشه‌های اجتماعی ماحصل تفکر اندیشمندان در امور نظامی است؛ اندیشه نظامی بیانگر طرز تلقی مکاتب، نظام‌های سیاسی، اندیشمندان و نوع نگرش آن‌ها به مسائل و موضوعات نظامی است و حضرت محمد(ص) نیز به‌عنوان بهترین الگوی شخصیت اسلام در عرصه‌های مختلف، دستورها و بیاناتی داشته‌اند، یکی از مهم‌ترین اندیشه‌های ایشان در بحث جهاد و دفاع، غزوات این پیامبر بزرگ الهی می‌باشد. هدف از انجام این تحقیق شناسایی علل فلسفی فاعلی و مادی غزوات حضرت محمد(ص) است. مقاله حاضر از رویکرد آمیخته کیفی- کمی تبعیت می‌کند که در مرحله تحلیل کیفی از روش تحلیل محتوی بهره گرفته شده و در مرحله تحلیل کمی به منظور اعتبارسنجی شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و ابعاد اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) از فرم CVI و CVR در قالب پرسشنامه بسته محقق ساخته استفاده شده است. براساس علل فلسفی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) علل فاعلی شامل مؤلفه مجریان ماورایی با شاخص‌های ماموران، قوای الهی و ملائکه؛ جنود الهی(زمین، آسمان، باد، ...) و مؤلفه مجریان انسانی با شاخص‌های حضرت محمد(ص)؛ فرماندهان سریه؛ فرماندهان زیردست؛ مسلمانان شامل انصار، مهاجر و سایرین؛ نیروهای جنگ روانی مسلمانان می‌باشد. علل مادی شامل مؤلفه عوامل زیرساختی با شاخص‌های تجهیزات و سلاح‌ها؛ آماد و لجستیک؛ پیمان نامه‌ها؛ اقتصاد مقاومتی و مؤلفه عوامل محیطی با شاخص‌های موقعیت جغرافیایی و شرایط جوی می‌باشد.

واژگان کلیدی: اندیشه نظامی، حضرت محمد(ص)، علل فاعلی، علل مادی، غزوات.

۱. دانشیار، مدیریت آینده پژوهی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.
 ۲. استادیار دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران، تهران، ایران.
 ۳. دکترای علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی، مدیر اندیشکده دیده‌بانی راهبردی سپاه، تهران، ایران.
 ۴. دکترای اندیشه نظامی دانشگاه عالی دفاع ملی، پژوهشگر مرکز مطالعات راهبردی آجا، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)
- m.rezalou00@sndu.ac.ir - تلفن(۰۹۱۴۸۰۷۰۵۸۵)

مقدمه

یکی از نیازهای اساسی و اولیه آدمی دفاع و امنیت است. دفاع و امنیت قبل از آنکه در قالب فلسفه‌ها و اندیشه‌های انسانی یا قوانین و مقررات بشری یا احکام و حدود الهی درآید، امری فطری و طبیعی است. فطری بودن آن نیز از اینجا سرچشمه می‌گیرد که دفاع اساساً امری انسانی و برتر از آن، امری حیاتی هست؛ یعنی امریست که حیات و بقا بدان بستگی تمام دارد. همچنین انسان عاقل به پیروی از خرد و عقل، در جهت دفاع از خود به اندیشه، اختراعات نظامی، ساخت و تولید و گسترش ابزار و سلاح نظامی و تلاش برای به کارگیری مناسب‌تر آن در جنگ و مقابله با دشمن دست یازید. و اقدامات فوق پایه‌گذار اندیشه نظامی گردید. اندیشه نظامی تفکری است که به صورت قاعده‌مند و توأم با انسجام درون گفتمانی به بررسی مسأله بقای مادی و معنوی یک جامعه پرداخته تا آن را در برابر خطرات و تهدیدات نظامی خارجی ایمن نماید و در جهت حصول به امنیت و تأمین منافع آن به چاره‌جویی بپردازد (زه‌دی، ۱۴۰۱: ۱۶). اندیشه نظامی، مجموعه‌ای کلی از عقاید و ایده‌ها است که الهام‌بخش طراحان سیاست دفاعی و راهبرد نظامی است. اندیشه نظامی در پی یافتن پاسخی برای این پرسش اساسی است که چگونه می‌توان کشور را در برابر تهدیدهای نظامی و غیرنظامی مصون و محفوظ نگه داشت و بر دشمن پیروز شد؟ (عسگری، ۱۳۹۱: ۳).

کشورها بدون اندیشه نظامی منسجم و کارآمد، در سیاست‌ها و راهبردهای خود از ثبات و انسجام کافی برخوردار نخواهند بود. اندیشه نظامی به عنوان مجموعه‌ای از عقاید و ایده‌ها در خصوص دفاع و جهاد، به دنبال پاسخ به این سؤال است که چگونه می‌توان کشور را در برابر تهدیدات نظامی محفوظ نگه داشت. موضوع «جهاد و دفاع» در اسلام، که خود برگرفته از اندیشه نظامی است، از نیازهای اساسی بشر به شمار می‌رود. درک صحیح و جامع از این موضوع به‌ویژه در شرایط کنونی، که کشورها با تهدیدات و چالش‌های متنوعی مواجه‌اند، بیش‌ازپیش ضروری است.

اندیشه نظامی در اسلام، به‌ویژه در سیره پیامبر اکرم حضرت محمد(ص)، یکی از محوری‌ترین

مباحث در تاریخ و تمدن اسلامی به شمار می‌آید. آیات قرآنی و روایات معصومین (علیهم‌السلام) مبنای اصلی این اندیشه را شکل می‌دهند و به ما کمک می‌کنند تا درک بهتری از مفهوم دفاع و جهاد در اسلام پیدا کنیم. به‌ویژه آیه «أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ...» (انفال: ۶۰) به‌عنوان یک فرمان الهی در زمینه آمادگی نظامی، بر اهمیت و ضرورت اندیشه نظامی تأکید دارد.

در دوران معاصر، چالش‌های امنیتی و تهدیدات نظامی متنوعی وجود دارد که کشورها را به اتخاذ راهبردهای مؤثر و کارآمد در زمینه دفاعی ملزم می‌کند. در این راستا، توجه به اندیشه‌های نظامی حضرت محمد (ص) می‌تواند راهگشا باشد. با توجه به اینکه بسیاری از مکاتب نظامی در جهان، به دلایل مختلف از جمله فقدان یک مبنای اخلاقی و دینی، باعث ناامنی و بحران‌های متعدد شده‌اند، سؤال اساسی این است که بهترین الگوی اندیشه نظامی چیست و چگونه می‌تواند به حفظ امنیت و صلح در سطح بین‌المللی کمک کند؟

تحقیق در زمینه علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد (ص) به دلایل متعددی اهمیت دارد. نخست، تاریخ صدر اسلام مملو از حوادث نظامی و جنگ‌های مسلحانه است که نوع اندیشه نظامی حاکم بر این جنگ‌ها مبتنی بر اصول و مبانی خاصی بود. بررسی این اصول می‌تواند به تدوین دکترین نظامی جمهوری اسلامی ایران کمک کند و به ارتقاء دانش در حوزه دفاعی و امنیتی بینجامد. از سوی دیگر، بی‌توجهی به این موضوع می‌تواند منجر به عدم بهره‌مندی فرماندهان نظامی از اندیشه‌های ناب حضرت محمد (ص) گردد. در صورت فقدان چنین تحقیقاتی، ممکن است فرقه‌های نوظهور و ناهمگون به دستاویز اندیشه‌های نادرست و غیرمنطقی تبدیل شوند، که این امر می‌تواند به ضعف جبهه مقاومت در برابر تهدیدات جهانی منجر گردد.

هدف این تحقیق، تبیین علل فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص)، به‌عنوان یک الگوی مؤثر در دفاع و جهاد است. این تحقیق با پاسخ به سؤالات:

- ۱- علل فاعلی اندیشه نظامی پیامبرعظیم‌الشان اسلام حضرت محمد(ص) بر اساس غزوات کدامند؟
- ۲- علل مادی اندیشه نظامی پیامبر عظیم‌الشان اسلام حضرت محمد(ص) بر اساس

غزوات کدامند؟

قصد دارد گام مؤثری در راستای بهره‌مندی از آموزه‌های اسلامی در حوزه نظامی‌گری و دفاع بردارد.

مبانی نظری

- پیشینه شناسی:

پس از بررسی پایگاه‌های داده‌های علمی و منابع مطالعاتی داخلی و خارجی، برخی از عناوین یافت شده مرتبط از لحاظ موضوع یا نحوه مطالعه، شامل دو مورد رساله، سه عنوان مقاله داخلی و دو عنوان مقاله خارجی است که به شرح پیش‌رو مورد بررسی و استفاده قرار خواهد گرفت.

رساله دکتری: تبیین اندیشه نظامی مسیحیت

محقق	سرهنک پاسدار احسان سروش کاشانی، سال ۱۴۰۳ دانشگاه عالی دفاع ملی
نتیجه	نتایج حاصل از پژوهش عبارت است از چهار اصل به ترتیب صلح، مهر و محبت و گذشت، نفی جنگ، جهانی بودن مسیحیت و چهار مبنا به ترتیب جنگ دادگرانه، قدرت‌طلبی مسیحیان، عدالت و جنگ، مشروعیت جنگ و سه بُعد به ترتیب نظریه نظامی مسیحیت، فلسفه نظامی مسیحیت، مکتب و ایدئولوژی نظامی مسیحیت و شش مؤلفه به ترتیب قوانین و شیوه‌های جنگ، تعلیم جهاد در مسیحیت، حدود و ثغور صلح در مسیحیت، امنیت اشخاص درگیر جنگ، اموال و محیط زیست در جنگ، حقوق اشخاص بعد از جنگ و شصت و یک عنصر و مفاهیم به دست آمد و در نهایت الگوی اندیشه نظامی مسیحیت شکل گرفت و تبیین گردید.

عنوان پروژه مطالعات گروهی: اندیشه نظامی (اصول، مبانی، مفاهیم و روش‌شناسی)

محقق	دانشجویان دوره دوم تحقیق محور
نتیجه	نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که مبانی اندیشه نظامی از یک زیربنای فکری لازم که ریشه در تاریخ دارد، شکل می‌گیرد. در خصوص اندیشه نظامی هم بیان شده است که اصول همیشه ثابت نمی‌توانند باشند یا به عبارتی دیگر یک اصل تا زمانی ثابت است که اصلی دیگر آن را نفی ننماید. در خصوص روش‌شناسی اندیشه نظامی هم اگرچه در بیان مکاتب ممکن است روش‌های زیادی مورد نظر باشد اما نظر غالب بر این است که روش‌شناسی اندیشه نظامی یک روش فلسفی است که بیشتر به طریق قیاسی یا برهانی شکل می‌گیرد، اگرچه در این زمینه روش استقرایی یا تجربی را نیز نمی‌توان از نظر دور داشت. به هر حال در مسائل راهبردی از روش قیاسی و در مسائل عملیاتی و تاکتیکی از روش استقرایی یا تجربی بهره گرفته می‌شود.

عنوان مقاله داخلی: نگرشی بر اندیشه‌های فرماندهی، مدیریتی و رهبری نظامی حضرت علی (علیه السلام)

محقق	فریدون عبدی - عضو هیئت علمی دانشگاه افسری امام علی (علیه السلام)
نتیجه	نتایج تحقیق نشان می‌دهد که شناخت و درک صحیح اندیشه‌های فرماندهی، مدیریت و رهبری نظامی حضرت علی (علیه السلام) حائز اهمیت فراوان بوده و ضمن تحکیم و توسعه قدرت و اقتدار نظامی نیروهای مسلح، باعث افزایش روحیه خودباوری در آن‌ها می‌گردد و نقش اساسی در هوشیاری، بیداری، بصیرت و مقاومت آحاد نیروهای مسلح و پیروان آن حضرت، در برابر نفس شیطانی، دشمنان داخلی و خارجی و سلطه‌طلبان و متجاوزان دارد.

عنوان مقاله داخلی: مؤلفه‌های مدیریت نظامی و فرماندهی پیامبر اکرم (ص)

محقق	رضا شاهقلیان قهفرخی - دانشگاه افسری امام حسین (علیه السلام)
نتیجه	نتایج تحقیق نشانگر این است که چهار شاخص مهم در مدیریت و فرماندهی پیامبر اکرم (ص) نقش بسیار مهمی در پیروزی ایشان در جنگ‌ها داشت که عبارت‌اند از: ۱. استفاده از انواع اصول و روش‌های جنگی ۲. خلاقیت و نوآوری در جنگ‌ها ۳. آمادگی و آموزش فنون جنگی به لشکر ۴. سازماندهی نیروها و تجهیزات در جنگ‌ها.

عنوان مقاله داخلی: راهبرد دفاعی نظام سیاسی اسلام در اندیشه دفاعی امام خمینی (رحمت‌الله علیه)

محقق	اسماعیل خان احمدی و حسن یزدانی (۱۳۹۱) - دعا
نتیجه	راهبرد فوق پنج ظرفیت را برای نظام اسلامی ایجاد می‌کند، که این ظرفیت‌ها باتوجه به شاخص‌های بیان‌شده، عبارت‌اند از: ۱- ظرفیت‌سازی جهت مقابله با تهدیدات سخت. ۲- ظرفیت‌سازی جهت مقابله با تهدیدات نیمه سخت. ۳- ظرفیت‌سازی جهت مقابله با تهدیدات جنگ نرم. ۴- ظرفیت‌سازی جهت عمق‌بخشی داخلی. ۵- ظرفیت‌سازی جهت عمق‌بخشی خارجی.

عنوان مقاله خارجی: اجمالی از اندیشه سیاسی پیامبر اسلام حضرت محمد(ص)^۱

محقق	دکتر محمد سلیمان - دانشگاه لیدز انگلستان
نتیجه	در روزگاری که نژادپرستی، بردگی افسارگسیخته و تبعیض قومی بر اساس وابستگی‌های ناعادلانه قبیله‌ای عادی بود، پیامبر اسلام (ص) به‌عنوان نمونه‌ای برجسته از نحوه رفتار انسان‌ها با یکدیگر بود. و از آنجایی که حضرت محمد(ص) به‌عنوان یک شخص در تمام شئون زندگی و جهت‌گیری‌ها و حتی معاملات کامل بود و هیچ‌کس از نظر احترام و عظمت و بلندی با او قابل‌مقایسه نیست، یادآوری انسانیت ایشان نیز ضروری است. ازاین‌رو، اگر حضرت

^۱المحات من الفكر السياسي للنبي محمد صلي الله عليه وسلم

محمد(ص) هنوز هم مانند ما انسان است. ارادت او به تأیید برابری، عدالت و نیکی در قلب پیام نبوی او نهفته است، زیرا او به ما می‌آموزد که با اتحاد ربوبیت با خداوند متعال، مسئولیت‌هایی را پیرامون رفتار ما به‌عنوان انسان در جامعه به ارمغان می‌آورد	
عنوان مقاله خارجی: زندگی حضرت محمد(ص) از نظر نبردها و سفرها^۱	
محقق حسین گوکالپ^۲ - دکتری، دانشگاه سلجوق، دانشکده معارف اسلامی-ترکیه	
رزمندگان مسلمان به قوانین سخت جنگ محدود می‌شدند تا تاکتیک و سلاح‌های آن‌ها از کشتن زنان، کودکان، سالمندان، کشاورزان منع شوند. نه می‌توانستند درختان را قطع کنند و نه می‌توانستند خانه‌ها را آتش زنند. به دلیل کاربرد عملی بسیاری از این قواعد، مسلمانان این کار را نکردند. نتیجه اینکه، محمد(ص) و جنگ‌های او میراثی از اخلاقی متوازن به‌جا گذاشت سیاستی که صلح مطلق را با پذیرش واقعیت‌های انسانی ارائه می‌دهد، نه شعار. که جهان را با لفاظی مذاکرات صلح به آتش کشید	نتیجه

مفهوم شناسی:

اندیشه نظامی: اندیشه نظامی، تفکر و تأملی است منسجم، دارای چهارچوب نظری، اصولی و مستدل و با اهمیت در مورد امر یا رأی نظامی (جمشیدی، ۱۳۸۰)

غزوه: در اصطلاح سیره‌نگاران، غزوه جنگ‌ها یا گشت‌هایی رزمی است که فرماندهی سپاه به عهده رسول‌خدا(ص) باشد. البته در بعضی موارد از این اصطلاح عدول شده است؛ سریه مؤته به‌خاطر اهمیتش و سفر عبادی عمره القضاء به‌دلیل تاثیرات مهم سیاسی- امنیتی غزوه نامیده شدند (سیره‌النبویه، ابن هشام، ج ۴: ۱۰۴۳-۱۰۲۸).

علل اربعه فلسفی: علت فاعلی و علت مادی به دو علت از چهار نوع علت در فلسفه ارسطو اشاره دارد که به علل اربعه مشهورند و برای توضیح چگونگی و چرایی یک شیء یا پدیده بکار می‌رود.

۱- علت فاعلی: سبب و منبع اولیه تغییر به‌مثابه کنشگرانی که در آن نقش‌آفرینی می‌کنند، مانند نجاری که میز درست می‌کند.

۲- علت مادی: چیزی که جنس موجود را تشکیل می‌دهد، به عبارت دیگر، علت مادی مشخص می‌کند که یک شیء از چه موادی تشکیل شده است. مانند چوب و میخ و اره برای ساختن میز، به‌مثابه وجوه نرم‌افزاری و سخت‌افزاری تشکیل‌دهنده هر چیزی.

¹ The life of the prophet Muhammad in terms of Battles and Expeditions

² Huseyin Gokalp

تعاریف عملیاتی:

۱- علت فاعلی: علت فاعلی به عامل یا نیروهایی اشاره دارد که موجب ایجاد یا تغییر یک شیء یا بوجود آمدن پدیده‌ای می‌شود. مثلاً در مورد جنگ فاعل و مجریان و تاثیرگذاران هر جنگ به عنوان علت فاعلی آن نبرد شناخته می‌شود.

۲- علت مادی: علت مادی به ماده‌ای اشاره دارد که چیزی از آن ساخته شده است. مثلاً در مورد جنگ علت مادی شامل ادوات و تجهیزات و سلاح‌ها، آماد و لجستیک و ... می‌باشد(محقق).

چارچوب نظری:

اندیشه و تفکر: «اندیشه» واژه‌ای است فارسی که معادل عربی آن «الفکر» یا «التفکر» است. این واژه در عام‌ترین معنا عبارت است از هر نوع تفکر و منظور از تفکر تلاش و کوششی است که انسان صاحب عقل و به تعبیر فلاسفه «حیوان ناطق» می‌تواند در جهت رسیدن به مقصود و مقصدی انجام دهد؛ بدین معنا که انسان می‌تواند ذهن خود را به کار اندازد و از دانسته‌ای به کشف نادانسته و مجهولی برسد. در این نگرش تفکر و اندیشه نوعی فعالیت ذهنی انسان عاقل محسوب می‌گردد که در جهت کشف نادانسته‌ها صورت می‌گیرد. منطقیون و فلاسفه نیز در تعریف فکر یا اندیشه به مفهوم عام، به فعالیت ذهنی بشر برای کشف مجهول توجه داشته‌اند. برای نمونه در کتب منطقی آمده است: *الفکر ترتیب امور معلومه للتأدی الی مجهول* (خوانساری، ۱۳۷۷: ۱۱) یعنی فکر یا اندیشه عبارت است از مرتب ساختن امور معلوم برای رسیدن به مجهول.

چیستی و تعریف مفهوم «نظامی»^۱: واژه «نظامی» را در لغت عربی «العسکری» می‌نامند. این اصطلاح از مفاهیمی است که با ذهن قرابت دارد اما در معانی و مفاهیم متعددی به کار می‌رود؛ به عنوان مثال کتاب ارزشمند «تاریخ نظامی گری، غیرنظامی و نظامی» واژه نظامی را گاه به عنوان فرد یا شخص نظامی و درست در برابر واژه غیرنظامی به کار می‌برد؛ گاه نیز از روش نظامی سخن به میان می‌آورد و آن را تمرکز اولیه افراد برای رسیدن به اهداف خاص قدرت با اکثر کارایی می‌داند که با حداقل تلفات و هزینه صورت می‌گیرد.

در زبان فارسی «نظامی» معمولاً صفت و منسوب به نظام است، هرچندگاه در قالب اسمی که جانشین صفت شده است نیز می‌آید. «نظام» خود واژه‌ای مبهم است زیرا «نظام» چیزی یا امری یا حالتی است که در درون آن و بر وجود آن نوعی نظم و هماهنگی مستمر و نیز هدفی و مقصدی

¹. military matter

حکم فرما باشد و چون هماهنگی و هدف می تواند در هر چیز، امر یا حالت منظمی وجود داشته باشد، پس هر چه منظم باشد به معنی سرباز، سپاهی و فرد نظامی نیز آمده است؛ به عنوان مثال در فرهنگ عمید آمده است: «نظامی منسوب به نظام: ۱- قشونی، دارای «نظام» است. نظام سپاهی، تجهیزات نظام (فنون نظامی) ۲- یک فرد سرباز، سپاهی (معین، ۱۳۷۶: ۸). مؤنث نظامی، «نظامیه» می باشد. همچنین نظام دادن به معنای نظم دادن یا ترتیب دادن و نظم گرفتن و مرتب شدن آمده است و نظام به مفهوم آراستن، نظم دادن، به رشته کشیدن گوهرها، عادت، روش، نظم و ... نیز آمده است (معین، ۱۳۷۶: ۹) به طور کلی در مفهوم نظام چند عنصر اساسی وجود دارد که عبارتند از: ۱- نظم و هماهنگی ۲- همبستگی و ارتباط متقابل اجزا ۳- استمرار و دوام ۴- هدف و مقصد. در زبان انگلیسی، واژه نظامی به چند معنی چون «جنگیدن، ستیز کردن، مخالف یا منافی بودن، دعوا کردن، زد و خورد کردن، بحث کردن و ...» آمده است (Heritage ۱۹۸۲: ۷۹۶) (Dictionary, The American)

اندیشه نظامی: پیش از پرداختن به اندیشه نظامی، باید به این نکته اشاره کرد که فکر با اندیشه (تفکر) متفاوت است. فکر، یک حرکت ذهنی و عامل ایجاد تشخیص است و ماده خام و عنصر سازنده تفکر است؛ لیکن اندیشه (تفکر) تلاش ذهنی است که برای کشف اسرار و حقایق بیرونی انجام می گیرد. به عبارت دیگر؛ اندیشه یا تفکر، کنترل هدفمند فکر است. فکر ما خودسر است؛ به عبارتی از این شاخه به شاخه دیگر می رود و نمی توان آن را روی یک موضوع ثابت نگه داشت و مسیری که به سمتش می رود، قابل پیش بینی نیست. تفکر باعث می شود که عنان فکر در دست متفکر باشد. تفکر، کیمیای فکر است. چه بسیار از افکاری که به ذهن ما می رسد، بی ارزش و بیهوده باشد، اما تفکر می تواند همین افکار بیهوده را تبدیل به ایده های ارزشمند نماید. (آقاجانی و عسگری، ۱۳۹۳: ۲)

حضرت امام خمینی (رحمت الله علیه) در بیانات ارزشمند خود در مورد اندیشه نظامی می فرمایند: «مسئله، مسئله ای نیست که ما می خواهیم فقط جنگ بکنیم یا می خواهیم دفاع کنیم، ما می خواهیم از آبروی اسلام و از آبروی کشور اسلامی دفاع کنیم. این یک تفکر نظامی است که عقل و اسلام هر دو با آن موافقتند.» (امام خمینی «رحمت الله علیه»، ۱۳۸۵: ۴۵۷)

اندیشه نظامی به مفهوم عام، عبارت است از هرگونه تفکر در باب امور و مسائل و موضوعات نظامی؛ مثلاً هرگونه تفکری در باب جنگ یا صلح و ... اندیشه نظامی گفته می شود.

اندیشه نظامی به مفهوم خاص: «مجموعه تفکرات منسجم، مبنادار، موجه (مستدل)، مهم و دارای چهارچوب درباره‌ی امور نظامی» (آقامحمدی، ۱۳۹۹: ۲۳). ولی اگر بخواهیم تعریفی خاص و یا معرفت‌شناسانه از آن ارائه نماییم، باید گفت که اندیشه نظامی، تفکر و تأملی منسجم، دارای چهارچوب نظری، اصولی و مستدل و با اهمیت در مورد امر یا رأی نظامی است (گروه مدیریت دفاعی دانشکده دفاع ملی، ۱۳۹۰: ۴۵).

جنگ‌ها و حرکت‌های نظامی پیامبر اسلام(ص): اسلام با تکیه بر اصول و بنیان‌های انسانی یعنی توحید، برابری آدمیان، تشکیل امت بر اساس بیعت، عدالت، آزادی و صلح و ضرورت حفظ این مبانی، جنگ را به مثابه ضرورتی انسانی و اجتماعی مورد توجه و تأکید قرار داده است. بنابراین جنگ از احکام و مسائل تاییدی در این دین تلقی می‌گردد. چه تشکیل امت و جامعه اسلامی مسأله ارتباط میان دارالاسلام و سایر سرزمین‌ها را مطرح می‌سازد و یکی از وجوه چنین ارتباطی که در شرایطی اجتناب‌ناپذیر می‌باشد جنگ است، چه ارتباط میان دارالاسلام با سایر سرزمین‌ها همیشه مبتنی بر صلح و مسالمت نخواهد بود. فلسفه تجویز جنگ در اسلام همان مسأله مبارزه و معارضه میان حق با باطل یا عدالت با بی عدالتی و ستم است. هدف اساسی چنین جنگی ایجاد و برقراری عدالت و صلح در جوامع بشری، تحقق توحید و نیل به سعادت راستین و تعالی می‌باشد. به تعبیری: "مسلمان (به خصوص) برای حفظ مقام و حیثیت طبیعی خویش مبارزه می‌کند و می‌کوشد تا مقام و موقعیتی را که خدا برایش آفریده و مقرر داشته و پسندیده است نگه داری کند و از مرتبه‌اش تنزل ننماید."

در واقع حفظ کرامت انسان و رسیدن او به سعادت به عنوان مهم‌ترین هدف جهاد مطرح شده است و بر همین اساس صلح و عدالت هدف جنگ می‌باشد نه جهان‌گشایی، استعمار، سلطه بر ملت‌های دیگر و مواردی از این قبیل. بی دلیل نیست که در قرآن آیه ۲۵۱ سوره بقره از جنگ، دفع برخی با برخی دیگر برای نفی فساد قلمداد می‌شود، چه دفع و سلطه امریست انسانی اما آنچه مهم است این است که دفع سلطه در جهت نفی فساد و تحقق عدالت و صلح باشد. امام خمینی(ره) نیز می‌نویسد: "جهاد اسلام مبارزه با شرک‌ها و بی‌عفتی‌ها و چپاول‌ها و بیدادگری‌ها و ستمکاری‌هاست (امام خمینی(ره)، بی تا: ۱۳۰).

بنابراین جنگ در اسلام در قالب قتال فی سبیل الله مطرح شده است و آن نبردی است که در راه خدا و با نیت عبادت و قصد تقرب به او و به دور از هرگونه تعدی و تجاوز و بی‌عدالتی صورت

می‌گیرد. درواقع این جنگ با چهار قید: فی سبیل الله، نیت عبادت، قصد تقرب به خدا و نفی هرگونه تعدی و بی‌عدالتی محدود و معین می‌شود.

پیامبر اسلام (ص) پس از تشکیل دولت اسلامی و تحکیم پایه‌های حاکمیت سیاسی - دینی آن، با توجه به برخورد سخت و غیرانسانی مشرکین مکه و تلاش آن‌ها در جهت محدود کردن آن حضرت و یارانش در مدینه‌النبی، حرکت‌های نظامی متعددی را برای احقاق حقوق مسلمانان، نمایش قدرت در برابر مشرکان و کفار مکه، و ابلاغ و گسترش توحید آغاز کرد. این حرکت‌ها در اصل نوعی نمایش قدرت در برابر دشمن سرسخت محسوب می‌شدند و در آغاز و عمدتاً در ارتباط و رویارویی با مشرکین قریش، جنبه تدافعی داشتند؛ ولی بعدها به تدریج حالت رهایی‌بخش و گسترش دعوت را نیز به خود گرفتند. تعداد جنگ‌ها و حرکت‌های نظامی رسول‌الله (ص) را که برخی حرکت‌ها تنها در قالب یک مانور نظامی تحقق یافته است. جنگ‌ها و حرکت‌های نظامی پیامبر (ص) را مورخین به دو دسته «غزوه» و «سریه» تقسیم کرده‌اند؛ از این میان ۲۸ غزوه و ۳۲ سریه معروف است (عقیقی بخشایشی، بی‌تا: ۱۱۵).

معنی‌شناسی غزوه: در اصطلاح سیره‌نگاران، غزوه جنگ‌ها یا گشت‌هایی رزمی است که فرماندهی سپاه به عهده رسول‌خدا (ص) باشد، برخلاف سریه که فرماندهی آن به عهده شخصی منصوب از سوی رسول‌خدا است. در بعضی موارد از این اصطلاح عدول شده‌است؛ سریه مؤته به‌خاطر اهمیتش و سفر عبادی عمره القضا به دلیل تأثیرات مهم سیاسی - امنیتی غزوه نامیده شدند. گاهی هم به سرایایی، غزوه گفته شده که اهمیت چندانی نداشته‌اند (سیره النبویه، ابن هشام، ج ۴: ۱۰۴۳-۱۰۲۸).

در جدول زیر اسامی غزوات رسول‌خدا (ص) به ترتیب وقوع ذکر و در ادامه به توضیح مختصر چند غزوه مهم پرداخته خواهد شد:

جدول ۱: غزوات حضرت محمد (ص)

غزوات رسول‌خدا (ص)			
۱	غزوه ودان؛ نخستین غزوه اسلام	۱۵	غزوه بدر الموعده
۲	غزوه بواط	۱۶	غزوه دُومَةُ الْجَنْدَل
۳	غزوه ذوالعشیره	۱۷	غزوه احزاب (خندق)
۴	غزوه سفوان یا بدر نخست	۱۸	غزوه بنی قریظه
۵	غزوه بدر	۱۹	غزوه مُرَیْسِع یا بنی مصطلق

۶	غزوه کُدر	۲۰	غزوه بنی لحيان
۷	غزوه بنی قینقاع	۲۱	غزوه ذی قَرْد (غابه)
۸	غزوه سَوِيق	۲۲	غزوه خُدیبه یا پیمان حدیبیه
۹	غزوه ذی اَمَر	۲۳	غزوه خیبر
۱۰	غزوه بحران	۲۴	غزوه وادی القُری
۱۱	غزوه أحد	۲۵	فتح مکه
۱۲	غزوه حمراء الاسد	۲۶	غزوه حنین
۱۳	غزوه بنی نضیر	۲۷	غزوه طائف
۱۴	غزوه ذات الرُّقاع	۲۸	غزوه تبوک یا جنگ تبوک

*- **غزوه بدر:** ابوسفیان، ضَمَضَم بن عمرو غفاری را به مکه روانه کرد تا قریشیان را برای پشتیبانی از اموالشان فرا بخواند (ابن سعد، ج ۲، ۱۴۱۸ق: ۱۲ و ۱۳؛ ابن کثیر، ج ۳، ۱۴۰۸ق: ۳۱۴؛ مقریزی، ج ۱، ۱۴۲۰ق: ۸۵). ظرف سه روز سپاه قریش با ترکیبی از نهصد و پنجاه جنگجو و با تمام امکانات آن زمان سازمان دهی شد. سپاهی کم نظیر به راه افتاد، (تفسیر مجمع البیان، ج ۴، ۴۳۲؛ بحارالانوار، ج ۱۹، ص ۲۱۷). در مقابل رسول خدا(ص) و یارانش با کمترین امکانات به راه افتادند، در حالی که تنها ۳۱۳ نفر، دو اسب، هفتاد شتر، شش زره و هشت شمشیر داشتند (تفسیر مجمع البیان، ج ۲، ص ۲۴۷؛ مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۲۳۸).

شروع نبرد: در ابتدای جنگ و در نبرد تن به تن سه مبارز قریش کشته شدند و شرایط برای همه گیر شدن نبرد فراهم گشت. حمله همگانی قریشیان آغاز شد و مسلمانان نیز درگیر شدند؛ رسول خدا(ص) نیز پیشاپیش مسلمانان مشغول نبرد بود (سبل الهادی والرشاد، ج ۴: ۴۵). افزون بر فرود آمدن فرشتگان و امدادهای ویژه که دل های مومنان را محکم و مشرکان را وحشت زده می ساخت (جامع البیان، ج ۹: ۲۶۱)، نیز با شوری که در قلوب می آفرید، دشمن را در دیده ها کوچک می کرد (ر.ک: سوره انفال، ۴۳ و ۴۴).

با نابودی هفتاد نفر از مشرکان و سران آنان از جمله ابوجهل، دیگران در بیابان های اطراف پراکنده شده ولی شماری از آن ها به اسارت درآمدند، این دستاورد بزرگ در حالی بود که از مسلمانان حداکثر بیست نفر به شهادت رسیدند (المغازی، ج ۱: ۱۴۶).

*- **غزوه أحد:** بزرگان قریش که تصمیم داشتند انتقام شکست سنگین بدر را از مسلمانان بگیرند، باید حالت خشم و کینه و انتقام جویی را در اهل مکه نگه می داشتند. از این رو ابوسفیان دستور داد

کسی بر کشته خویش نگرید و مرثیه نسراید. وی و همسرش هند، شادی و زینت را تا گرفتن انتقام بر خود حرام کردند (ر.ک: واقدی، ۱۳۷۶، ج ۱: ۱۲۱). در سال سوم هجری، قریش که شکست سختی از مسلمانان در جنگ بدر خورده بودند، برای گرفتن انتقام، راهی مدینه و در احد با سپاه اسلام روبه‌رو شدند. در غزوه احد ابتدا پیروزی به نفع مسلمانان بود، پس از فرار دشمن و رو آوردن مسلمانان به جمع‌آوری غنائم، بیشتر تیراندازان مستقر در عینین برای غنیمت‌جوئی از کوه پایین آمده و به هشدار عبدالله بن جبیر و اندک نفرات باقی‌مانده گوش ندادند و به علت همین نافرمانی برخی مسلمانان از دستورات نظامی و امنیتی پیامبر، جنگ به نفع دشمن تمام شد و مسلمانان شکست خوردند. در این غزوه بسیاری از صحابه و حضرت حمزه عموی پیامبر به شهادت رسیدند (ر.ک: ابن سعد، ج ۲، ۱۴۱۸ق: ۴۱).

*** غزوه بنی‌نضیر:** غزوه بنی‌نضیر در سال چهارم هجرت رخ داد. یهودیان مدینه پس از شکست مسلمانان در احد، به دنبال فرصتی بودند تا در مدینه شورش کنند، پیامبر پس از آگاهی از طرز فکر یهودیان بنی‌نضیر، همراه گروهی از یاران خود عازم قلعه آن‌ها شد. پیامبر به قلعه وارد نشد و در مقابل درب آن به گفتگو با سران بنی‌نضیر پرداخت. در همین حین، حضرت از حرکات و سخنان مرموز آن‌ها احساس کرد توطئه‌ای در راه است و آن‌ها قصد از بین بردن پیامبر را دارند؛ بنابراین بدون این که به یاران خود چیزی بگوید وانمود کرد که برای کاری به اطراف می‌رود و برمی‌گردد، اما راه مدینه را پیش گرفت. سپس برای سران بنی‌نضیر پیغام فرستاد که آن‌ها پیمان‌شکنی کرده و باید مدینه را ترک کنند (تفسیر مجمع‌البیان، ج ۹: ۴۲۵). در این میان منافقان دست به کار شدند و به یهودیان پیشنهاد کمک کردند و یهودیان برای دفاع، در های قلعه را بستند. پیامبر هم برای محاصره قلعه بنی‌نضیر حرکت کرد. سرانجام یهودیان تسلیم شدند و مدینه را ترک کردند (ر.ک: واقدی، ج ۱، ۱۴۰۹ق: ۳۸۰؛ تاریخ یعقوبی، ج ۲: ۳۹).

*** غزوه خندق (احزاب):** در سال پنجم هجرت، تعدادی از یهودیان بنی‌نضیر به مکه رفتند و قریش را بر ضد مسلمانان تحریک کردند. قریش از فرصت استفاده کرده لشکر انبوهی از گروه‌های مختلف به سوی مدینه فرستاد (واقدی، ج ۱، ۱۴۰۹ق: ۴۴۱ و ۴۴۲؛ ابن هشام، ج ۳: ۷۰۰). مسلمانان به پیشنهاد سلمان فارسی، اطراف شهر مدینه که در آن زمان مرکز اسلام بود، خندق کردند و در برابر سپاه چندین هزار نفره کفار ایستادند. حضرت علی در این جنگ سردار آنان عمرو بن عبدود را از پا درآورد و سرانجام جنگ به نفع مسلمین تمام شد. این جنگ به دلیل اتحاد قبایل عرب به غزوه

احزاب نیز معروف است. (ابن هشام، ج ۳، ۱۳۸۳ق: ۲۰۵؛ تفسیر مجمع البیان، ج ۸: ۱۳۳-۱۳۱).

*- **غزوه بنی قریظه:** غزوه بنی قریظه در سال پنجم هجرت اتفاق افتاد. بنی قریظه از یهودیان اطراف مدینه بودند که با پیامبر پیمان صلح بسته بودند، ولی در غزوه احزاب پیمان شکنی کرده و به کمک قریش رفتند، بنابراین پس از جنگ احزاب، پیامبر دستور داد سپاه اسلام به سوی بنی قریظه حرکت کند. سرانجام آن ها پس از بیست و پنج روز محاصره تسلیم شدند. طایفه اوس از پیامبر خواهش کردند تا از خونشان درگذرد. حضرت فرمود اگر راضی هستید سعد معاذ که یکی از بزرگان شماسه دربار شما حکم کند؟ همه پذیرفتند به این امید که سعد از آن ها طرفداری خواهد کرد، ولی سعد به کشتن مردانشان و تقسیم اموال و اسیری زنانشان حکم کرد (المغازی، ج ۲، ص ۵۱۲؛ ابن هشام، السیره النبویه، ج ۳، ص ۷۲۱؛ جامع البیان، ج ۲۰، ص ۴۶۱).. پیامبر حکم سعد را تایید کرد و دربارہ آن فرمود: سعد آنچه را خدا از فراز آسمان ها حکم داده بود، اعلام کرد (تفسیر قمی، ج ۲، ص ۱۹۱) و به این ترتیب همه جنگجویان آنان کشته شدند.

*- **غزوه خیبر:** غزوه خیبر در سال هفتم هجرت رخ داد. تعداد زیادی از یهودیان در قلعه خیبر زندگی می کردند که با مشرکین روابط نظامی و اقتصادی داشتند. اما چون امنیت مسلمانان از سوی آنان تهدید می شد، پیامبر دستور محاصره خیبر را که ستاد مرکزی دشمن به حساب می آمد داد و به این ترتیب یهودیان تسلیم حکومت اسلامی شدند (المغازی، ج ۲، ۶۷۷-۶۳۴؛ ر.ک: سبحانی، جعفر، فروغ ابدیت، ص ۷۲۴).

*- **فتح مکه:** فتح مکه در سال هشتم هجرت رخ داد. قریشیان در پیمان صلح حدیبیه با پیامبر عهد بسته بودند که نسبت به مسلمانان و هم پیمانان آن ها تجاوز و تعدی نکنند، اما آنان پیمان خود را شکستند و با قبیله بنی بکر همکاری کردند تا قبیله خزاعه را که هم پیمان مسلمین بود نابود سازند (ر.ک: قمی، عباس، منتهی الآمال، ج ۱، ص ۱۶۰).. پیامبر برای جلوگیری از تجاوز آنان بی خبر به سمت مکه حرکت کرد و با تدبیر شهر مکه را فتح کرد (بحار الانوار، ج ۲۱، ص ۱۱۷).

*- **غزوه حنین:** در سال هشتم هجرت، قبیله هوازن لشکری بر علیه اسلام ترتیب دادند. پیامبر پس از فتح مکه از این موضوع باخبر شد و با دوازده هزار نفر به سراغ آنان در سرزمین حنین رفت. سرانجام در این جنگ سپاه دشمن شکست خوردند و تسلیم شدند (ر.ک: ابن هشام، ج ۴، ۱۳۸۳ق: ۹۲۹؛ ابن سعد، ج ۲، ۱۴۱۸ق: ۱۳۷).

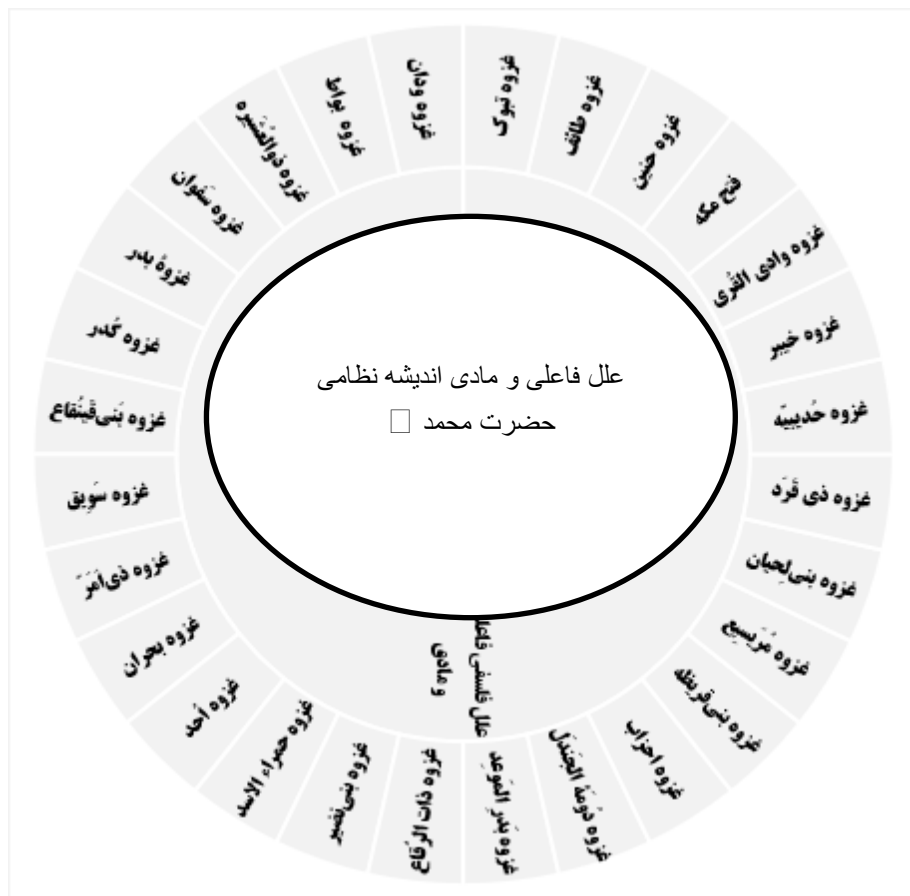
*- **غزوه تبوک:** به سال نهم قمری بازرگانان نبطی که با مدینه روابط تجاری داشتند، از تصمیم

هراکلیوس / هرقل، امپراتور روم شرقی، برای حمله به مسلمانان گزارش دادند. بر اساس این گزارش، هراکلیوس با فراخوانی قبایل عرب مسیحی سرزمین‌های مرزی شام و حجاز همچون عَسَنان، جُذام و لَخم، سپاهیان خود را با شمار ۴۰۰۰۰ تن تا بلقاء، از شهرهای شام در اردن امروزی، پیش راند و خود نیز در حمص، از شهرهای شمالی سوریه، مستقر شد (واقدی، ۱۴۰۹ق، ج ۳: ۹۹۰).

برخی علت این لشکرکشی را نامه مسیحیان عرب به هراکلیوس می‌دانند که در آن به دروغ، از درگذشت پیامبر اکرم (ص) و قحطی سخت در شبه‌جزیره و ناتوانی اقتصادی مسلمانان گزارش داده و از امپراتور روم خواسته بودند تا برای برچیدن این دین و پیروانش تلاش نماید (ابن عساکر، ۱۴۱۵ق، ج ۳۹: ۶۳). پیامبر اکرم (ص) در پی احساس خطر از رومیان، با نگاشتن نامه‌های گوناگون و اعزام نمایندگانی، قبایل مسلمان بیرون از مدینه را به نبرد با رومیان فراخواند (واقدی، ۱۴۰۹ق، ج ۳: ۹۹۰). پیامبر اکرم (ص) نیز با لشکری عظیم به سمت سرزمین تبوک حرکت کرد، اما اثری از سپاه روم نبود. گویا سران روم پس از آگاهی از حرکت سپاه اسلام به سرزمین تبوک، هراسیده و به کشور خود بازگشته بودند؛ بنابراین سپاه مسلمین پس از پانزده روز که از رومیان خبری نشد به مدینه بازگشتند (الصالحی، ج ۵، ۱۴۱۴ق: ۴۳۳؛ ابن هشام، ج ۴، ۱۳۸۳ق: ۹۵۲).

در این میان، با اینکه نبردی بین مسلمانان با رومیان رخ نداد؛ اما ویژگی‌های این اعزام به یکی از دورترین و حساس‌ترین مناطق شبه‌جزیره، آن‌هم در برابر قدرت بزرگ جهان آن روز، بر اهمیت این غزوه می‌افزاید.

چارچوب نظری: پس از بررسی تعداد ۲۸ غزوه بر مبنای علل فاعلی و مادی چارچوب نظری مقاله شکل گرفت، که مطابق شکل زیر ارائه می‌گردد.

شکل ۱: چارچوب نظری تحقیق

روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق اطلاعات سودمندی در زمینه اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) در اختیار صاحب‌نظران می‌گذارد. چون از این طریق می‌توان دانش موجود را نسبت به موضوع تحقیق افزایش داد، بنابراین توسعه‌ای است و از آن جهت که این مقاله می‌تواند مورد استفاده تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیرندگان بخش نظامی، دفاعی و بخش سیاست خارجی کشور قرارگیرد و قابلیت توسعه و بسط در سایر حوزه‌ها را دارد. کاربردی می‌باشد؛ بنابراین، تحقیق حاضر از نوع «توسعه‌ای- کاربردی» است. مقاله حاضر از رویکرد آمیخته کیفی- کمی تبعیت می‌کند که در مرحله تحلیل کیفی از روش تحلیل محتوی بهره گرفته‌شده و فرمت داده‌ها نیز با توجه به اسناد و منابع تاریخی احصاء شده متن می‌باشد و در مرحله تحلیل کمی به منظور اعتبارسنجی شاخص‌ها، مولفه‌ها و

ابعاد علل فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) از فرم CVI و CVR در قالب پرسشنامه بسته محقق ساخته استفاده شده است.

جامعه آماری در گام اول: شامل کلیه غزوات ثبت شده حضرت محمد(ص) بر اساس منابع معتبر و در گام دوم: شامل خبرگانی که در حوزه اندیشه نظامی و علوم مرتبط با آن اشرافیت دارند و ملاک انتخاب آنان به شرح زیر می باشد:

الف- متخصص حوزه علوم دینی و دفاعی باشند.

ب- نسبت به سیاست‌های کلان جمهوری اسلامی ایران در حوزه دفاع مشرف باشند.

ج- فرماندهان، رؤسا و مدیران دارای مشاغل راهبردی و یا هم‌تراز ۱۸ به بالا باشند.

د- دارای مدارک تحصیلی کارشناسی ارشد و دکتری و یا معادل مدارک حوزوی.

روش نمونه‌گیری در این تحقیق در گام اول به صورت تمام شمار مدارک و مستندات غزوات به عنوان نمونه مورد مطالعه استفاده شده است و در گام دوم برای اعتبارسنجی شاخص‌ها، مولفه‌ها و ابعاد از تعداد ۲۴ صاحب‌نظر که به صورت هدفمند و اطلاعات محور انتخاب شدند استفاده شده است. جهت روایی در این مقاله در روش کتابخانه‌ای از آخرین منابع معتبر علمی مناسب با موضوع استفاده شده است. ضمن مطالعه عمیق و بررسی و درگیری چند ماهه محقق با غزوات حضرت محمد(ص)، در منابع مختلف و مستند، تجزیه و تحلیلی صورت گرفت که پس از خلاصه سازی و کدگذاری بر مبنای علل فلسفی فاعلی و مادی می‌باشد؛ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و مولفه‌ها و شاخص‌های علل فاعلی و مادی غزوات حضرت محمد(ص) احصاء گردید؛ سپس مولفه‌ها و شاخص‌های احصاء شده در قالب پرسشنامه بسته در طیف لیکرت تنظیم و در نهایت اعتبار شاخص‌ها و مولفه‌های احصاء شده توسط خبرگان و از طریق محاسبه CVI و CVR و محاسبه ضریب لاوشه؛ و در روش کتابخانه‌ای به منظور تعیین پایایی ابزار از کتب مرجع، مقالات و کتب مطرح مورد استفاده مراکز دانشگاهی، رساله‌ها و پایان‌نامه‌های مرتبط با موضوع که همگی به تأیید اساتید راهنما و مشاور رسیده‌اند، بهره‌گیری گردید. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها، با توجه به ماهیت داده‌ها در این مقاله، در بخش کیفی تحلیل محتوا در خصوص امر و رای نظامی حضرت محمد(ص) و همچنین اقدامات ایشان در غزوات، متن استخراج داده‌های این پژوهش را تشکیل داده است، اساس کاربرد تحلیل محتوا در موضوعاتی است که هدف نهایی آن، کشف معنا و مقصود داده‌های موجود است که اغلب شامل الفاظ، عبارات، مقولات و اصطلاحات می‌شود؛ واحد

تجزیه و تحلیل برای استخراج معنا در این پژوهش بصورت فرایندی می‌باشد.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

بر اساس یافته‌های کتابخانه‌ای، مدل مفهومی علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص)، با ۲ بعد، ۴ مؤلفه و ۱۳ شاخص طراحی گردید.

پس از پایان مطالعات کتابخانه‌ای ابتدا، پنل خبرگی با تعداد ۸ نفر از متخصصان اندیشه نظامی و استادان محترم راهنما و مشاور، جهت تایید روایی صوری برگزار که طی آن، توسط شرکت‌کنندگان مزبور نسبت به قرارگیری برخی از شاخص‌ها و انتخاب مؤلفه‌ها و ابعاد آن توافق نظری نداشتند و تصحیحاتی بر روی مدل انجام شد. سپس بر اساس یافته‌های مصاحبه و جلسه خبرگی، براساس نتایج پرسش‌نامه‌های خبرگان تغییراتی در شاخص‌ها صورت پذیرفت، به این‌صورت که شاخص‌های چارپایان و خیمه‌های محاصره در علل مادی در مؤلفه عوامل زیرساختی حذف و شاخص ثروت و اقتصاد در علل مادی مؤلفه عوامل زیر ساختی به شاخص اقتصاد مقاومتی مبدل گردید. نتایج بررسی روایی محتوایی علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) در جدول زیر ارائه شده است.

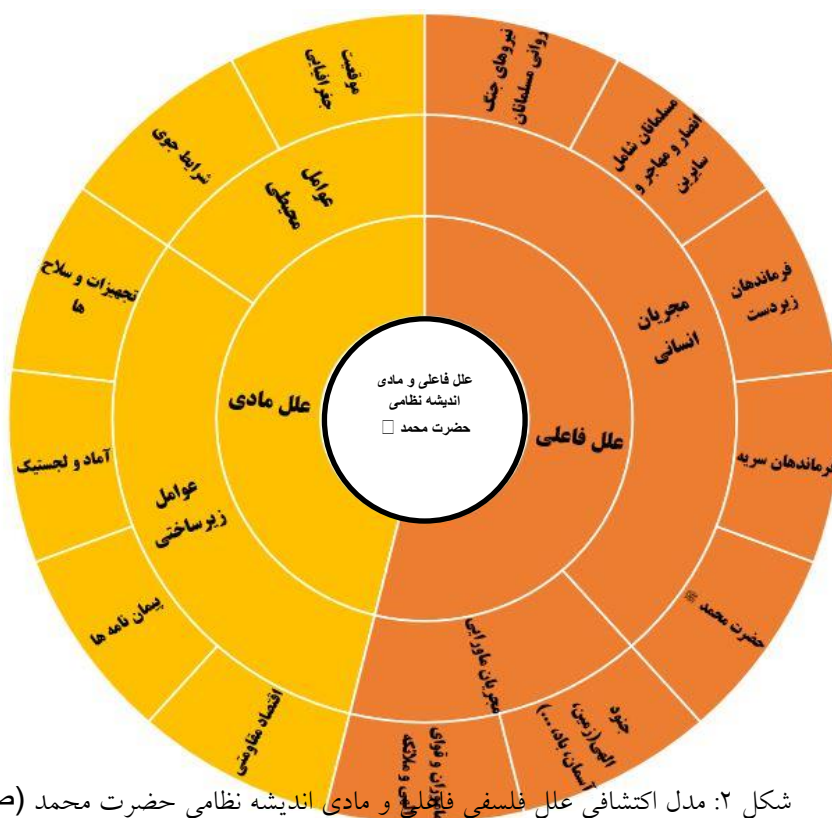
جدول ۱: روایی محتوایی علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص)

ردیف	موضوع	مقدار	مقدار	وضعیت
علل فاعلی	مجریان ماورایی	۱	۱	تایید
		۰/۸۳	۰/۶۶	تایید
	مجریان انسانی	۱	۱	تایید
		۱	۱	تایید
		۰/۹۱	۰/۸۳	تایید
		۱	۱	تایید
		۰/۹۱	۰/۶۶	تایید
	تجهیزات و سلاح‌ها	۱	۱	تایید
		۰/۸۳	۰/۵	عدم تایید
		۱	۱	تایید

علل	عوامل زیر	چارپایان	۰/۵۸	عدم تایید
مادی	ساختی	پیمان نامه ها	۰/۹۱	تایید
		اقتصاد مقاومتی	۰/۷۵	بازبینی و تایید
	عوامل محیطی	موقعیت جغرافیایی	۱	تایید
		شرایط جوی	۰/۹۱	تایید

مدل نهایی تحقیق

پس از بررسی روایی محتوای مدل مفهومی در نهایت مدل علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) مشتمل بر دو بعد، ۴ مؤلفه و ۱۳ شاخص به شرح زیر تدوین شد.

شکل ۲: مدل اکتشافی علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد (ص)

نتیجه گیری و پیشنهاد:

الف-نتیجه گیری

بحث در باب علل فاعلی غزوات حضرت محمد(ص): در پاسخ به سوال اول پژوهش علل

فاعلی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) شامل مؤلفه مجریان ماورایی با شاخص‌های: ماموران، قوای الهی و ملائکه - جنود الهی(زمین، آسمان، باد، ...); مؤلفه مجریان انسانی با شاخص‌های: حضرت محمد(ص) - فرماندهان سریه - فرماندهان زیردست - مسلمانان شامل انصار، مهاجر و سایرین - نیروهای جنگ روانی مسلمانان می‌باشد.

علت فاعلی، به‌ویژه در بررسی‌های تاریخی و نظامی، نقش کلیدی در تبیین علل وقوع رویدادها و پدیده‌ها دارد. این مفهوم به عواملی اشاره دارد که مستقیماً موجب رخداد یک واقعه یا دگرگونی در ساختارها می‌شوند. به‌طورکلی، در مطالعات نظامی، علت فاعلی نه‌تنها به فرد یا گروه‌هایی اشاره می‌کند که به‌صورت مستقیم در شکل‌گیری یک نبرد یا جنگ نقش دارند، بلکه شامل نیروهای فراتر از عوامل انسانی نیز می‌شود، به‌خصوص در چارچوب اعتقادی و معنوی که به تبیین عوامل ماورایی نیز می‌پردازد. این ترکیب از علل فاعلی، که شامل هر دو بُعد ماورایی و انسانی است، نشان‌دهنده یک دیدگاه جامع و چندبعدی است که جنگ و نظامی‌گری را نه‌تنها از منظر صرفاً نظامی، بلکه از جنبه‌های اعتقادی و روحی نیز تبیین می‌کند. این نگاه چندلایه، بینش خاصی از تعامل انسان و نیروهای فراانسانی در اسلام ارائه می‌دهد که می‌تواند درک بهتری از موفقیت‌ها و چالش‌های تاریخ نظامی اسلام فراهم کند.

بحث در باب علل مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص): در پاسخ به سوال دوم پژوهش علل مادی اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) شامل مؤلفه عوامل زیرساختی با شاخص‌های: تجهیزات و سلاح‌ها - آمداد و لجستیک - پیمان‌نامه‌ها - اقتصاد مقاومتی و مؤلفه عوامل محیطی با شاخص‌های: موقعیت جغرافیایی - شرایط جوی می‌باشد.

علت مادی، به‌ویژه در بررسی‌های نظامی و راهبردی، به عوامل و عناصر مادی اشاره دارد که زیربنای یک پدیده یا رویداد نظامی را تشکیل می‌دهند. این مفهوم، در تحلیل جنگ‌ها و عملیات نظامی، اهمیت بسزایی دارد؛ زیرا شرایط و امکانات مادی، بستر و ابزارهای عملیاتی مورد نیاز را فراهم می‌آورند و می‌توانند به میزان زیادی در موفقیت یا شکست تاثیرگذار باشند.

بنابراین، در اندیشه نظامی حضرت محمد(ص)، علت مادی به عنوان پایه و بنیان عملیات نظامی

نقش آفرینی می‌کرد و شامل طیفی از منابع و شرایط بود که قابلیت و توان عملیاتی را افزایش می‌داد. این ترکیب از عوامل زیرساختی و محیطی، یک رویکرد واقع‌گرایانه به جنگ و مبارزه را نشان می‌دهد که بر اساس ظرفیت‌های واقعی و منابع در دسترس، طراحی شده و به مدیریت بهتر شرایط جنگی منجر می‌شد.

ب- پیشنهادها

الف- در تدریس عملیات‌های هشت سال دفاع مقدس، شاخص‌های احصاء شده علل فاعلی و علل مادی غزوات اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) را موردتوجه قرار داده تا دانش پژوهان بر اساس شاخص‌های موردنظر درک بهتری از دفاع مقدس کسب کنند.

ب- در برنامه تفصیلی دوره‌های افسری در نیروهای مسلح، نسبت به تبیین و تشریح شاخص‌های علل فاعلی و علل مادی غزوات اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) اقدام نمایند.

پ- با توجه به کارکردهای اثبات‌شده و موفقیت علل فاعلی و علل مادی غزوات اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) چه از لحاظ آموزه‌های اسلامی و چه از نظر اخلاقی و نظامی، نسبت به نهادینه‌سازی اندیشه نظامی رسول خدا (ص) در سازمان‌های نیروهای مسلح اهتمام شود.

ت- علل فاعلی و علل مادی غزوات اندیشه نظامی حضرت محمد(ص) طی یک تحقیق با اندیشه نظامی به کار رفته در هشت سال دفاع مقدس تطبیق داده شده و چراغ راهی برای آینده ترسیم گردد.

فهرست منابع:

- قرآن کریم؛ ناصر مکارم شیرازی، قم، انتشارات جمهوری
- نهج البلاغه؛ ترجمه و تفسیر: علامه محمدتقی جعفری، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی
- امام خمینی (رحمت الله علیه)، (۱۳۸۵)، صحیفه نور، ج ۱ تا ۲۲، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- امام خمینی (رحمت الله علیه)، (۱۳۶۴)، تحریر الوسیله، ج ۱ تا ۴، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، بیانات قابل دسترسی در Khamenei.ir
- امام خامنه‌ای (مدظله العالی) نرم‌افزار حدیث ولایت، مجموعه بیانات ۱۳۶۹/۰۹/۱۹-۱۳۶۹/۰۹/۱۴-۱۳۸۸/۰۲/۲۸-۱۳۸۷/۱/۱
- الف- منابع فارسی**
- توکلی زاده، حسین؛ ساجدی فر، محمد؛ ساغری، مهدی؛ عبدالهی، شهرام؛ مرادی، قاسم، (۱۳۸۹)، نقش دین در مقابله با جنگ نرم، تهران، سازمان بسیج مستضعفین.
- جمشیدی، محمد حسین، (۱۳۸۰)، مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در جهان، چاپ اول، تهران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.
- جمشیدی، محمد حسین، (۱۳۸۹)، مبانی اندیشه نظامی در اسلام، چاپ اول (۱۳۸۹)، تهران، دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام).
- خان‌احمدی، اسماعیل؛ یزدانی، حسن، (۱۳۹۱)، راهبرد دفاعی نظام سیاسی اسلام در اندیشه دفاعی امام خمینی (رحمت الله علیه)، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- خوانساری، محمد (۱۳۷۷)، منطق صوری (دوره مختصر)، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، شماره ۱۷۳۳، چاپ سیزدهم.
- سبحانی، جعفر (۱۳۶۳)، فروغ ابدیت، تجزیه و تحلیل کاملی از زندگانی پیامبر(ص)، چاپخانه دفتر تبلیغات اسلامی، قم، انتشارات نشر دانش اسلامی.
- سلیمان، محمد، (۱۳۹۸)، اجمالی از اندیشه سیاسی پیامبر اسلام حضرت محمد(ص)، ۱، انگلستان، دانشگاه لیدز.

- سهرابی، محمد، (۱۳۷۹)، استراتژی دفاعی در اندیشه سیاسی حضرت امام خمینی (رحمت الله علیه)، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- شاهقلیان قهفرخی، رضا، (۱۳۹۹)، مؤلفه‌های مدیریت نظامی و فرماندهی پیامبر اکرم (ص)، تهران، دانشگاه افسری امام حسین (علیه السلام).
- عبدی، فریدون، (۱۳۹۸)، نگرشی بر اندیشه‌های فرماندهی، مدیریتی و رهبری نظامی حضرت علی (علیه السلام)، تهران، دانشگاه افسری امام علی (علیه السلام).
- عقیقی بخشایشی، عبدالرحیم، (بی تا)، محمد رسول الله (ص)، چاپ اول (بی تا)، تهران، دفتر نشر نوید اسلام.
- علامه مجلسی، محمدباقر. (۱۳۸۵). بحارالانوار، ج ۱۹، ص ۲۱۷. تهران: انتشارات اسلامیه.
- عمید، حسن، (۱۳۶۰)، فرهنگ عمید، تهران، انتشارات امیرکبیر.
- معین، محمد، فرهنگ معین، انتشارات امیرکبیر.
- دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۲)، لغتنامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران.
- رشیدزاده، فتح‌ا...، (۱۳۸۹)، تبیین اندیشه نظامی فرماندهی معظم کل قوا (مد ظله العالی)، نشریه مدیریت نظامی، شماره ۳۷.
- رشیدزاده، فتح‌ا...، (۱۳۹۴)، تبیین فرازهایی از اندیشه نظامی - دفاعی فرماندهی معظم کل قوا (مد ظله العالی)، تهران، انتشارات دانشگاه افسری امام علی (علیه السلام).
- قمی، شیخ عباس، (۱۳۸۶)، منتهی الأمال یا زندگی چهارده معصوم (علیه السلام)، چاپ انصارالمهدی، تهران، انتشارات جهان آرا، چاپ اول.
- کرم نیا، رضا، (۱۳۹۱)، ارائه الگوی راهبردی براساس اندیشه دفاعی حضرت امام خمینی (رحمت الله علیه)، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- گروه مطالعات دوره چهاردهم دانشکده امنیت (۱۳۸۹)، تدوین الگوی راهبردی تحکیم و توسعه اقتدار ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- گوکالپ^۱، حسین، (۱۳۹۵)، زندگی حضرت محمد (ص) از نظر نبردها و سفرها،^۲ ترکیه، دانشگاه سلجوق.

^۱ Huseyin Gokalp

^۲ The life of the prophet Muhammad in terms of Battles and Expeditions

- عسگری، محمود، (۱۳۹۱)، ویژگی‌ها و مولفه‌های کلیدی اندیشه نظامی امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، مجموع مقالات اولین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای (مد ظله العالی)، معاونت سیاسی سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، تهران.
- آقاجانی، احمد؛ عسگری، محمود، (۱۳۹۰)، نقش‌آفرینی اتاق‌های فکر در سیاست‌گذاری دفاعی-امنیتی، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال نهم، شماره سی و دوم، ۱۳۷-۱۷۲.
- عقیقی بخشایشی، عبدالرحیم، (بی‌تا)، همسران رسول خدا(ص)، دارالتبلیغ اسلامی.

ب- منابع عربی

- ابن سعد، محمد بن سعد، (۲۳۰ ق)، الطبقات الکبری، به کوشش محمد عبدالقادر، (۱۴۱۸ق)، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی. (۱۳۷۹). مناقب آل ابی طالب، ج ۱، ص ۲۳۸. قم: انتشارات علامه.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، (۷۷۴ ق)، البدایة و النهایه، به کوشش علی شیری، (۱۴۰۸ ق)، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- ابن کثیر، السیره النبویه، (۷۷۴ ق)، به کوشش مصطفی عبدالواحد، (۱۳۹۶ ق)، بیروت، دار المعرفه.
- ابن هشام حمیری، عبدالملک، السیره النبویه، (۲۱۳ ق./ ۲۱۸ ق)، به کوشش محمد محیی الدین، (۱۳۸۳ ق)، مصر، مکتبه محمد علی صبیح.
- الصالحی، محمد بن یوسف، (۹۴۲ق)، سبل الهدی و الرشاد فی سیره خیر العباد، به کوشش عادل احمد و علی محمد، (۱۴۱۴ ق)، بیروت، دار الکتب العلمیه.
- الطبرسی، (۵۴۸ ق)، مجمع البیان، به کوشش گروهی از علما، (۱۴۱۵ق)، بیروت، اعلمی.
- الطبری، (۳۱۰ ق)، جامع البیان، به کوشش صدقی جمیل، (۱۴۱۵ق)، بیروت، دار الفکر.
- الطبری، محمد بن جریر، (۳۱۰ ق)، تاریخ طبری (تاریخ الامم و الملوک)، به کوشش گروهی از علما، (۱۴۰۳ ق)، بیروت، اعلمی.
- مقریزی، تقی الدین احمد، (۸۴۵ق)، إمتاع الأسماع، (۱۴۲۰ق)، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- واقدی، محمد بن عمر، (۲۰۷هـ ق)، المغازی، به کوشش مارسدن جونز، (۱۴۰۹ ق) بیروت.
- واقدی، محمد بن عمر، (۲۰۷هـ ق)، المغازی، چاپ دوم (۱۳۷۶)، قم، دفتر تبلیغات اسلام.

- یعقوبی، احمد بن یعقوب، (۲۹۲ ق)، تاریخ یعقوبی، ترجمه: محمدابراهیم آیتی، (۱۳۶۶)، تهران، انتشارات آقامحمدی، داود، (۱۳۹۹)، جزوه درس اندیشه نظامی، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- زهدی، یعقوب، (۱۴۰۱)، جزوه درس اندیشه نظامی، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- علمی و فرهنگی.

پ - منابع انگلیسی

- Heritage Dictionary, The American, (1389) , 5the Edition.

ت - سایت ها:

www.khamenei.ir

COPYRIGHTS

- © 2025 by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

